

”טוב לפני האלהים ימלט ממנה, וחוטא ילכד בה” - בין יוסף לאמנון

פתיחה

על הפסוק ”ומוצא אני מר ממנת את האשה, אשר היא מצודים וחרמים לבה אסורים ידיה, טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה” (קהלת ז', כו), אומר המדרש (קהלת רבה פרשה ז, מז):

’טוב לפני האלהים ימלט ממנה’ - זה יוסף, ’וחוטא ילכד בה’ - זה פוטיפר... דבר אחר: ’טוב’ - זה פלטי, ’וחוטא’ - זה אמנון.

המדרש אמנם אינו מעמת באופן ישיר בין יוסף לאמנון, אולם דומה שהמקרא עצמו אכן עושה כן. במאמרנו ננסה לעמוד על השוואה זו, ונשתדל לנתח את משמעותה. שיאה של ההשוואה, כמובן, הוא בסיטואציה דומה של מפגש, נסתר מעין כול, עם אישה. יוסף, שפטפט ביצרו, נמלט ממנה בדרכו להיות אדון לכל מצרים, בעוד אמנון, שנלכד בה, הוסיף חטא על פשע ומצא לבסוף, את מותו.¹

1. ארבעה מאמרים שנתפרסמו בשנים האחרונות ועסקו בפרשת אמנון ותמר, התעלמו מהשוואה זו, ורק רמזו פה ושם למקבילה זו או אחרת. ואלה הם: א' דים, 'אהבה התלויה בדבר: עיון בסיפור אמנון ותמר': הספרות 28 (אפריל 1979), עמ' 100-107; י' אמית, 'סיפור אמנון ותמר: מאגר של אהדה לאבשלום': הספרות 32 (יוני 1983), עמ' 80-87; ש' בר אפרת, העיצוב האמנותי של הסיפור במקרא (מהדורה שנייה, ירושלים תשמ"ד), פרק שישי: סיפור אמנון ותמר (עמ' 199-239); נ' אררט, אמת וחסד במקרא (ירושלים תשנ"ג), פרק יג: עורמת אבשלום בסיפור אמנון ותמר, עמ' 242-269.
מי שעמד על השוואה זו, כעל עשרות 'סיפורי בבואה' אחרים, הוא י' זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל-אביב 1995, עמ' 81-82. במאמרנו הרחבנו את בסיס ההשוואה בין הסיפורים, ואף נתנו לה משמעות שונה מדבריו של זקוביץ שם.

"שכבי עמי"

בסיפור אמנון ותמר ישנם קשרים תוכניים ולשוניים רבים עם פרשיות יוסף:

א. ההשוואה התוכנית המרכזית, כאמור, היא במפגש שבין יוסף ואשת פוטיפר, מול המפגש בין אמנון ותמר. אשת פוטיפר דורשת מיוסף "שכבה עמי" (בראשית ל"ט, ז, יב), וכן אמנון תובע - "בואי שכבי עמי אחותי" (שמ"ב י"ג, יא).²

בהמשך הפרשה, שואל אבשלום את תמר בלשון נקייה: "האמינון אחיך היה עמך?" (פס' כ). גם לשון זו מופיעה אצל יוסף ואשת פוטיפר - "ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה" (בראשית ל"ט, ז).
הן התביעה והן הלשון הנקייה ייחודיות לשתי פרשיות אלו בלבד.

ב. יוסף מסרב לדרישות אשת פוטיפר בטענה - "ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים" (בראשית ל"ט, ט), ואילו תמר פונה לאמנון - "על אודת הרעה הגדולה הזאת מאחרת" (שמ"ב י"ג, טז).³

ג. יוסף ואמנון משתמשים באותו ביטוי בדיוק, "הוציאו כל איש מעלי", אמנם בהקשרים שונים: יוסף, לפני התוודעותו אל אחיו (בראשית מ"ה, א), ואמנון - לפני אונס תמר (שמ"ב י"ג, ט).⁴

ד. בשני מקומות במקרא מוזכרת "כתנת פסים" - מתנתו של יעקב ליוסף (בראשית ל"ז, ג, כג, לב), ולבושה של תמר (שמ"ב י"ג, יח, יט).

ה. בשתי הפרשיות מעורבים האבות (באופן עקיף) בטרגדיות שאירעו בהמשך לבניהם: פרשת תלאותיו של יוסף פותחת בבקשת יעקב - "לך נא ראה את שלום אחיך" (בראשית ל"ז, יד), ואילו פגישת אמנון ותמר התקיימה לאחר פניית דוד לתמר - "לכי נא בית אמנון אחיך" (שמ"ב י"ג, ז).

2. על השוואה זו עמד כבר ר' שמואל בן חופני גאון בפירושו לתורה (מהד' גרינבאום, ירושלים תשל"ט), על בראשית ל"ט, ז - "ואמרה לו 'שכבה עמי', כמו שאמר אמנון לתמר - 'בואי שכבי עמי אחתי', ושניהם ביטוי נתעב ופראי". תודתי נתונה למו"ר ר"י מדין, שהסב את תשומת לבי לכך שר' שמואל בן חופני היה למעשה הראשון שעמד על ההשוואות הלשוניות בין פרשות יוסף ואמנון, וכפי שמובא גם בשתי ההערות הבאות.

3. גם על השוואה זו עמד ר' שמואל בן חופני (עיין הערה 2), בפירושו לבראשית ל"ט, ט.

4. אף כאן מתייחס ר' שמואל בן חופני לביטוי שנאמר אצל אמנון, כשהוא בא לבאר את הביטוי שנאמר ביוסף (בראשית מ"ה, א): "ובאשר לאמנון הרי הוא התכוון להוצאתם רק [כדי] להוציא לפועל את מזימתו בתמר".

1. אולי בשל הנקודה הקודמת, האבות מתאבלים קשות על שני הבנים: כשחשב יעקב שיוסף נטרף על ידי חיה רעה, תגובתו הייתה - "ויקרא יעקב שמלתיו... ויתאבל על בנו ימים רבים" (בראשית ל"ז, לד), ותגובת דוד - "ויקרא את בגדיו... ויתאבל על בנו כל הימים"⁵ (שמ"ב י"ג, לא-לז). בשני המקרים האבלות הייתה מוטעית במידה מסוימת: אצל יעקב, שהרי יוסף באמת לא מת; ואצל דוד - שכן קריעת הבגדים נעשתה לאחר השמועה המוטעית - "הכה אבשלום את כל בני המלך ולא נותר מהם אחד" (פס' ל).
- בנקודה זו בולט גם הניגוד שבין יוסף ובין אמנון. יעקב - מיאן להתנחם על יוסף (בראשית ל"ז, לה); ואילו דוד ניחם בסופו (שמ"ב י"ג, לט).⁶
2. יוסף ואמנון עמדו בעימותים מחריפים והולכים עם אחיהם: יוסף, בעקבות חלומותיו, הביא את אחיו למצב שבו "וישנאו אתו ולא יכלו דברו לשלם" (בראשית ל"ז, ד), ובהמשך - "ויתנכלו אתו להמיתו" (פס' יח). אמנון, בעקבות מעשיו, הביא את אבשלום למצב של "ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב, כי שנא אבשלום את אמנון" (שמ"ב י"ג, כב), ובהמשך - "הכו את אמנון והמתם אותו" (פס' כח).
- ח. בשתי הפרשיות מפצירים האחים היריבים באבות, לשלוח אתם אח: ראובן מפציר באביו - "תנה אתו על ידי ואני אשיבנו לך" (בראשית מ"ב, לז), ונתקל בסירוב. יעקב נענה בחיוב רק לבקשתו של יהודה - "שלחה הנער אתי ונקומה ונלכה" (מ"ג, ח). אבשלום מבקש מדוד - "ילך נא אתנו אמנון אחי" (שמ"ב י"ג, כו), ואף הוא נתקל בתחילה בסירוב, ורק בפעם השנייה נענה.
5. אמנם תחילת הפסוק היא - "ואבשלום ברח וילך אל תלמי בן עמיחור [עמיחור קרי] מלך גשור ויתאבל על בנו כל הימים", אך מסתבר שהאבלות הייתה על אמנון, כדעת רד"ק ויתר המפרשים. הפסוק קשה בלאו הכי, בגלל החזרה המשולשת על בריחת אבשלום בפס' לד, לז ולח. עיין א' סמט, "ויברח אבשלום... ואבשלום ברח... ואבשלום ברח", מגדים יא (תמוז תש"ן), שנדרש לחזרה תמוהה זו. כללית, מסתבר שהמקרא ביקש להראות שהאבלות על אמנון הייתה מעורבת בצער על בריחת אבשלום.
6. חז"ל קישרו זאת לעובדה שיוסף היה בפועל בחיים, שהרי רק על המת נגזרה גזרה שישתכח מן הלב (בבלי פסחים נד ע"ב), "ואין מתנחמים על החיים" (בראשית רבה פרשה פד לה; מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1027). על דרך הפשט נראה שאבלותו (המוטעית) של יעקב על יוסף, שאותו אהב מכל אחיו (בראשית ל"ז, ד), הייתה בוודאי עמוקה יותר מאבלותו של דוד על אמנון, בנו הפושע ("ויחר לו מאד" - י"ג, כא), שלא היה אהוב כמו אבשלום: "ותכל דוד המלך לצאת אל אבשלום, כי נחם על אמנון כי מת" (פס' לט).

אלו הן ההשוואות המרכזיות.⁷ מוטלת עלינו אפוא החובה לבחון מה משמעותה של הקבלה זו, ובפרט יש להתייחס לחילופים השונים בהשוואה, שלפיהם פעמים אמנון הוא המקביל ליוסף, ופעמים - תמר.

"פקד עון אבת על בנים"

בשתי הפרשיות, אוחזים הבנים במעשי אבותיהם, וחוזרים על חטאים דומים.

תחילת תלואותיו של יעקב, בלקיחת הבכורה והברכה מעשו. לקיחת הבכורה אינה מצטיירת כמעשה נקי מכל פגם, שהרי יעקב מנצל את עייפותו ואת רעבונו של אחיו, כדי לזכות בבכורה תמורת נזיד עדשים.⁸ מכל מקום, מסתבר שיש פגם בלקיחת הברכה מעשו, בדרך של "מרמה" (בראשית כ"ז, לה).⁹

על הדרך הבעייתית שבה השיג יעקב את שאיפותיו, נענש הוא מידה כנגד מידה. הגלות לחרן, רמאויותו של לבן בהחלפת הבנות¹⁰ והמשכורת, הצורך

7. להשוואות אלו ניתן להוסיף:

א. **"ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה"** (שמ"ב י"ג, ב) - **"וגם פה לא עשיתי מאומה"** (בראשית מ', טו).

ב. **"ויהי לשנתים ימים ויהיו גזזים לאבשלום"** (שמ"ב י"ג, כג) - **"ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם..."** (בראשית מ"א, א).

ג. **"שלחו נא את זאת מעלי החוצה"** (שמ"ב י"ג, יז) - **"וינס ויצא החוצה"** (בראשית ל"ט, יב).

ד. **"והמלך דוד שמע... ויחר לו מאד"** (שמ"ב י"ג, כא) - **"ויהי כשמע אדניו... ויחר אפר"** (בראשית ל"ט, יט).

ה. יונדב פונה לאמנון - **"מדוע אתה ככה דל בן המלך בבקר בבקר"** (שמ"ב י"ג, ד), ומבאר רד"ק - **"כי בלילה הייתה מחשבתו עליה והיה ער בעבורה, ובבוקר היו לו פנים רעים"**. ואכן, הלשון מזכירה את פנייתו של יוסף לשר האופים ולשר המשקים - **"ויבא אליהם יוסף בבקר... וישאל... מדוע פניכם רעים היום"** (בראשית מ', ו-ז).

ו. הביטוי **"החדרה"** ככינוי לחדר הפנימי, מופיע הן אצל יוסף - **"ויבא החדרה ויבך שמה"** (בראשית מ"ג, לט), והן אצל אמנון - **"ותבא לאמנון אחיה החדרה"** (שמ"ב י"ג, י).

8. רד"ק וספורנו סוברים, אמנם, שגם לאחר מעשה - **"ויבז עשו את הבכרה"** (בראשית כ"ה, לד) - **"ובכן התבאר שלא נתאנה מוכר, כי לא היה הממכר שווה אצלו כל כך"** (ספורנו). אולם רשב"ם וחזקוני סוברים שלבסוף התחרט עשו, כפי שבא לידי ביטוי בטענתו - **"את בכרתי לקח"** (בראשית כ"ז, לו).

9. לא כאן המקום להאריך ולפרט את השיטות בחז"ל ובמפרשים, שמתחו ביקורת על מעשה זה של יעקב. הרחיבה בכך נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ו, עמ' 185-192.

10. נ' ליבוביץ (עיון בהערה הקודמת) הביאה בשם ר' אליעזר אשכנזי (בעל **צידה לדרך**), שדברי לבן - **"לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה"** (בראשית כ"ט, כו), יש בהם רמז

בשליחת המתנות ובחילוי פניו של עשו - כל אלו פוגעים בשאיפותיו ובהישגיו של יעקב. אך דומה שעיקר הפורענות עוד לפניו: כדרך שהוא נאבק על הבכורה, כך נאבקים בניו, וכל האמצעים כשרים. ראובן, יהודה ויוסף, כל אחד בדרכו שלו, בולטים במאמציהם לזכות בבכורה.¹¹ יוסף, שבו מתרכזים דברינו, ממשיך בדרכו של אביו, בכך שאף הוא מנסה לזכות בבכורה על ידי פגיעה באָחיו - "וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבַתָּם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם" (בראשית ל"ז, ב), ובדרך של גאווה בסיפור החלומות,¹² דרך שזכתה לביקורת מאביו. אולם, מעצה עמוקה של אותו צדיק, נגזר שחטאו של יוסף הוא שיוביל לעונשו של יעקב, וכיוון שיוסף לא תיקן את דרכו של אביו, נקבעה כוס פורענות נוספת על יעקב, כוס של אבל ובכי על בנו יוסף.¹³ כן נגזר, שדווקא יעקב יהיה זה שבחוסר זהירות ועירנות ליחסים המתוחים שבין בניו, שלח את יוסף למסע שהתארך לעשרים ושלוש שנים.

כך אירע גם לדוד. חטאיו של דוד חמורים, כמובן, הרבה יותר - ערווה ושפיכות דמים.¹⁴ אף הוא נענש מידה כנגד מידה, ואכן, בהתאם, עונשיו חמורים הרבה יותר. מיד לאחר נבואת נתן מת הבן שנולד בעֶבְרָה, אולם פרשת אמנון ותמר היא

אירוני כלפי יעקב: במקומו אין מעבירים את הבכורה מהגדול לצעיר, כפי שנוהגים במקומכם...

11. על מאבק זה עמד במפורט מ"ר ר"י מדן, במאמרו 'במקום שבעלי תשובה עומדים', מגדים ב (מרחשוון תשמ"ז), בעיקר בעמ' 59-62. לא הארכנו כאן בניתוח פרשיות יעקב ויוסף, שבהן עסקו רבים, גם מעל דפי 'מגדים' (עיין במפתח בגיליון כה [כסלו תשנ"ו], עמ' 184-185), ועיקר ענייננו הוא בהשוואת סיפורו של אמנון לפרשיות אלו.
12. מסתבר שגאווה זו שנרמזה בכתוב היא הבסיס לדרשת חז"ל (בראשית רבה פרשה פד, ז; מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1008), שיוסף היה מסלסל בשערו.
13. ביטוי קיצוני לכאביו של יעקב שמו חז"ל בפיו בדרשתם על הפסוק "ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש" (בראשית מ"ג, יד) - "מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי, שלא שקטתי מנעורי, צרת לבן, צרת עשו, צרת רחל, צרת דינה, צרת יוסף, צרת שמעון, צרת בנימין" (לשון רש"י שם, על פי תנחומא מקץ יב, מהד' בובער עמ' צט).
14. ר"י מדן, 'מגילת בת שבע', מגדים יח-יט (שבט תשנ"ג), עמ' 67-167, האריך להוכיח שמבחינה פורמאלית לא חטא דוד באשת איש, ואף לא בשפיכות דמים, אלא שעיקרה של הפרשה בא ללמד, לדבריו, שאין בכיסוי הפורמאלי כדי לכסות על הבעיות המוסריות. לעניות דעתנו, יש בדבריו מן האפולוגטיות, ופשוטו של מקרא צווח שבת שבע הייתה אשת איש לכל דבר. זוהי גם הגישה הרווחת בחז"ל: הטענה שבת שבע לא הייתה אשת איש מבחינה הלכתית, בגלל גט על תנאי שנתן אוריה, ככל היוצאים למלחמות בית דוד, נזכרת אמנם בסוגיה בבבלי שבת נו ע"א, אך כבר שם היא נדחית, כנראה, על ידי רב. בסוגיית בבלי כתובות ט ע"א-ע"ב ישנה מחלוקת בדיוק בשאלה זו, ובסוגיות בבבלי עבודה זרה (ד ע"ב - ה ע"א) ובסנהדרין (קז ע"א) מובאות דרשות רבות, המתייחסות לחטאו של דוד כחטא באשת איש לכל דבר. כפי שציין ר"י מדן במאמרו, זוהי גם דעתם החד-משמעית של אברבנאל וריב"ן.

הפותחת את שרשרת הטרגדיות בביתו של דוד. שרשרת זו כללה אלמנטים דומים לחטאו של דוד:

וזה המעשה היה עונש דוד על מעשה בת שבע ואוריה, שבעונש ההוא נעשית בביתו **זימה הבאה לידי חרב**, לקיים מה שאמר לו הנביא (שמ"ב י"ב, י) - 'לא תסור חרב מביתך', וכן בדבר אבשלום **זימה וחרב**, הכול **מידה כנגד מידה**¹⁵ (רד"ק, שמ"ב י"ג, טו).

גם במקרה זה, הולך הבן - אמנון - בעקבות אביו. כדרך שאביו נתן את עינו באישה "טובת מראה מאד" (שמ"ב י"א, ב), כך גם אמנון מושפע מתמר ה"יפה" (שמ"ב י"ג, א). לדוד לא היו, כמובן, כוונות נישואין ביחס לבת שבע, שהייתה אשת איש¹⁶ ואף אמנון לא נתכוון מעולם לשאת את תמר.¹⁷ על אף שבפתיחת הפרק נאמר -

15. השורש ש-כ-ב מופיע שש פעמים בתיאור חטאו של דוד בפרק י"א, ושש בפרשת אמנון ותמר בפרק י"ג.

16. כך מוכח גם מהכתוב - "ותשב אל ביתה" (שמ"ב י"א, ד). לולא הייתה בת שבע הרה מדוד, מסתבר שכל הפרשה הייתה מסתיימת בשלב זה.

17. ראשונים ואחרונים דנו בנושא מעמדה של תמר, ושאלת היתר לאמנון. תמר מוצגת בפרק כ"אחות אבשלום" (פס' ד, וכן בפס' א, כ, כב, לב), אך גם כאחות אמנון (פס' ב, ה, ו, י, יב, כ). לכאורה ניתן היה לומר שתמר היא אחותו של אבשלום מאב ומאם (אמו של אבשלום - מעכה בת תלמי מלך גשור, כמסופר בשמ"ב ג', ג), ואמנון הוא אח מהאב בלבד (אמו של אמנון - אחינעם הזרעאלית; שם, פס' ב). אלא שלו היו הדברים כך, הרי שתמר הייתה אסורה לאמנון כדין אחות מאב (ויקרא י"ח, ט; כ', יז; דברים כ"ז, כב), בעוד שמפשט דבריה של תמר - "דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך" (פס' יג; וכן מהמשך דבריה בפס' טז - "אל אודת הרעה הגדולה הזאת מאחרת אשר עשית עמי לשלחני", וכפי שיבואר להלן), משתמע שאמנון יכול היה לשאת את תמר לאישה. חז"ל יישבו את הבעיה בקביעה שתמר - "בת יפת תואר הייתה" (בבלי סנהדרין כא ע"א), וכיוון שלרוב הדעות ביאה ראשונה של יפת תואר הותרה בגייתה, הרי שתמר, שנולדה לפי דעה זו מביאה ראשונה, לא הייתה במעמד של בת ישראל, ולכן הייתה מותרת לאמנון (וכן פירשו רש"י, רד"ק ורלב"ג בפרקנו).

אולם, כבר העיר אברבנאל: "וכפי הפשט והסברא הישרה **הדעת הזה רחוק הוא ממני והשכל לא יסבלהו**, כי עם היות שנודה ששכב דוד עם מעכה קודם שנתגיירה, מה שלא נזכר בכתוב ואינו ראוי למלך בוטח בה' כמוהו, כי אם שתתגייר אליו ראשונה... הנה עכ"ז אחרי שילדה מעכה את בתו לדוד בהיותה כבר גיורת יהודית, איך יהיה הבדל בינה לבין אבשלום? שניהם היו בני דוד, שניהם היו ממעכה, שניהם נולדו בהיותה גיורת ואשת המלך, ואיך נאמר שהיא לפי שנתעברה אמה ממנה יום או יומיים קודם שתתגייר שתהיה מותרת לאמנון אחיה? ומה שאמרו (בבלי קידושין סח ע"ב) שאין הבן הבא מן השפחה ומן הגויה נקרא בן ישראל, זה אמת בהיותה אמה שפחה או גויה, אבל אם נתעברה שעה אחת קודם שתתגייר ונתגיירה וילדה הבן או הבת בקדושה ובטהרה, **הייטב בעיני ה' שנדין אותה כגויה ונתיר את ערוותה והבן הנולד ביהדות ייקרא גוי**?"

"ויהאבה", הרי שבמהרה מתברר שמדובר באהבה התלויה בדבר,¹⁸ אהבה יצרית¹⁹ ואגואיסטית, שהסתיימה באונס אכזרי. שוב סיבבה ההשגחה, שחטאו של אמנון היה גם עונשו של דוד,²⁰ וגם כאן, כיוון שאמנון לא תיקן את דרכו של אביו, עונשו הוא בבחינת פורענות נוספת לבית אביו. גם כאן נגזר שדווקא דוד, מתוך חוסר זהירות ועירנות ליחסים שבין בניו,²¹ יהיה זה שישלח את תמר לבית אמנון, אירוע שהוביל לאונס תמר, מות אמנון ובריחת אבשלום.

דברי אברבנאל כשלעצמם מחודשים עד מאוד, שכן מחלוקתו עם דעתם של חז"ל נוגעת לא רק לענייני אגדה ופרשנות, אלא גם לענייני הלכה. מכל מקום, קושיותיו במישור הפרשני ברורות ועומדות כשלעצמן. אברבנאל עצמו מעדיף לומר שתמר אכן נולדה ממעכה אחרי שנתגיירה, ואם כן, ברור שהייתה אסורה לאמנון, מדין אחות מאב. משום כך נאלץ אברבנאל לומר, שדברי תמר - "כי לא ימנעני ממך", היו בגדר - "תנחומין של הבל... ורצתה לדחותו בקש". הדוחק בשיטה זו ברור, שכן קשה מאוד להניח שתמר הייתה משתמשת בנימוק כל כך גרוע, כדי לשכנע את אמנון שלא לאונסה. משום כך נראה, שהכיוון הפשוט בפרשה הוא דרכם של התוספות בסוגיה שם (שהתקשו לבאר את שיטת הירושלמי, שבה הלך גם רש"י, שלא הותרה ביאה ראשונה בגיורתה), ופירושו של ר' ישעיה על אתר, שתמר לא הייתה בתו של דוד כלל, אלא אחות אבשלום רק מאם, ומשום כך היא לא הייתה קשורה לאמנון כלל בקשרי דם. כך גם משתמע מדברי אמנון בפס' ד - "את תמר אחות אבשלום אחי אני אהב", וייתכן שלכך רומז הכתוב בפס' א - "ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר, ויהאבה אמנון בן דוד", לאמור: אבשלום ואמנון היו בני דוד, ולא תמר. לפי כיוון זה, הכינוי "אחות" ביחס לאמנון, משמעותו לאו דווקא קרבה ביולוגית, אלא פורמלית, בהיות שניהם תחת חסותו של דוד.

18. קשה מאוד לקבל את כיוונה של א' דים (לעיל, הערה 1), שאהבתו של אמנון הייתה העמדת פנים גרידא, שכל מטרתה הייתה להכפיש את שמו של אבשלום לאחר אונס אחותו. אין לספקולציה זו כל סמך בפשוטו של מקרא. ועיין להלן, בהערה 21.

19. כך נראה מפס' ב - "ויצר לאמנון להתחלות בעבור תמר אחותו כי בתולה היא", וכפירושו הראשון של רד"ק - "לפיכך חשק בה חשק יותר חזק". רש"י, ורד"ק בפירושו השני, העלו אפשרות שלפיה המילים "כי בתולה היא" באו על מנת להסביר את סוף הפסוק - "ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה", שכן דרך הבתולות לישיב בביתן ולא לצאת החוצה.

20. גם באונס תמר יש עונש לדוד - על בעילת בת שבע, בייחוד לדעה הרווחת, שלפיה תמר הייתה אכן בתו של דוד (עיין הערה 17). חז"ל דרשו (בבלי יומא כב ע"ב) שדברי דוד בתגובתו למשל כבשת הרש "ואת הכבשה ישלם ארבעתים" (שמ"ב ו"ב, ו) נתגשמו בפועל בדוד עצמו - מות הילד, אמנון, תמר ואבשלום. רלב"ג שם, אמנם, העדיף להוציא את תמר מהרשימה (כנראה מפני שלא מתה כיתר הבנים), ובמקומה הכניס את אדוניה (ומסתבר שחז"ל העדיפו לכלול את אונס תמר, שאירע בחייו של דוד, על פני הריגת אדוניה, שהייתה כבר לאחר מותו). ר"י מדין במגילתו (לעיל, הערה 14) העלה אפשרות שונה לחלוטין - עיין שם, עמ' 145-148.

21. ייתכן, שכל דמותו של יונדב בפרק לא באה אלא כדי להמחיש, שהתנהגותו של אמנון הייתה גלויה לעיניו: "ויאמר לו: מדוע אתה ככה דל בן המלך בבקר בבקר, הלא תגיד לי"

"טוב לפני האלהים ימלט ממנה"

אולם, ההשוואה שבין יוסף לאמנון מסתיימת בנקודת השיא.

קורא הדורות מראש מוריד את יוסף מצרימה, מתוך שילוב של שלוש מגמות אלוהיות: קיום גזרת ברית בין הבתרים, המשך עונשו של יעקב והמשך עונשו של יוסף.²² אין בכוחו של יוסף לעכב את שתי המגמות הראשונות, אך ודאי שבכוחו לפעול במסגרת המגמה השלישית. שערי תשובה לא ננעלו. אם חטא יוסף ברדיפת כבוד, ששורשה במידת הגאווה הדוחקת את רגלי השכינה; אם חטא הוא בפגיעה מוסרית חברתית באחיו - הרי שניתנה לו ההזדמנות לתקן את חטאיו בבית אדוניו המצרי.

אשת פוטיפר נושאת עיניה אל יוסף, שהיה "יפה תאר ויפה מראה" (בראשית ל"ט, ו), ופונה אליו - "שכבה עמי" (פס' ז). יוסף, הנתון במבחן קשה, כובש את יצרו, ומעז להתנגד ל"אשת אדניו". שני טעמים בפיו:

א. "הן אדני לא ידע אתי מה בבית וכל אשר יש לו נתן בידי. איננו גדול בבית הזה ממני ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו" - טעם זה מנומק מסיבות חברתיות-מוסריות: "ונכתב גם כן להודיע צדקתו של יוסף, ושילמד אדם ממנו לכבוש את יצרו ולשמור אמונה למי שבוטח בו, יהיה מי שיהיה, ולא ישקר בו" (רד"ק).²³

(שמ"ב י"ג, ד), ואף על פי כן, היא לא עוררה את תשומת לבו של דוד. כך נראה גם מהופעתו השנייה של יונדב, בסוף הפרק - "ויאמר: אל יאמר אדני את כל הנערים בני המלך המיתו, כי אמנון לבדו מת, כי על פי אבשלום היתה שימה [שומה קרי] מיום ענתו את תמר אחתו" (פס' לב). יונדב ער לתחושות בניו של דוד, בניגוד לדוד עצמו. גישתו של אררט (לעיל, הערה ז), שלפיה יונדב היה 'שתול' בידי אבשלום, שתכנן את כל המהלך כדי ליצור לעצמו הצדקה להרוג את אמנון ולהתמודד על הבכורה, נראית אף היא, כגישתה של דים (עיין הערה 18), רחוקה מאוד מפשוטו של מקרא. לעניות דעתנו יש להיזהר מאוד מגישתם העקרונית של שני המאמרים - "השלמת הפערים" (כהגדרתו של אררט), הפורצת את גדרי הפשט לכל עבר, ונותנת לגיטימציה להעלאת אפשרויות שונות ומשונות שאחזתן בפשט הכתוב רופפת מאוד.

22. כך נדרש בבראשית רבה (פרשה פד ז; מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1009): "ויבא יוסף את דבתם רעה" - מה אמר? ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון: ר"מ אומר - חשודים הם בניך על אבר מן החי. ר"ש אומר - תולין הן עיניהם בבנות הארץ. ר"י אומר - מזלזלין הן בבני השפחות וקורין להם עבדים. א"ל הקב"ה... אתה אמרת מזלזלים הן בבני השפחות וקורין עבדים - 'לעבד נמכר יוסף'; אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ - חייך שאני מגרה בך את הדב: 'ותשא אשת אדניו וגו'."

23. דלא כרמב"ן, שכתב: "רק בעבור חסרון דעת הנשים הקדים אליה כי הדבר בגידה באדוניו אשר בוטח בו".

ב. "ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים" - נימוק דתי, הנובע מקבלת עול מלכות שמים.²⁴

אולם, המבחן עדיין לא תם: אשת פוטיפר אינה נואשת, ולאחר שניסיונותיה החוזרים ונשנים "יום יום" אינם עולים יפה, היא מנצלת את הסיטואציה ה'מקרית'²⁵ - "ויבא הביתה לעשות מלאכתו, ואין איש מאנשי הבית שם בבית" (פס' יא).

אך יוסף מתגבר על יצרו גם הפעם, למרות שמן הסתם ידע מה צפוי לו. בסירובו, סלל הוא לעצמו את דרכו אל בית האסורים. דווקא לאחר שמזלו החל להאיר לו בבית פוטיפר, הוא נאלץ פתאום לרדת לבור תחתיות, ולשכוח לפי שעה את חלומותיו ואת דבריו. יוסף העדיף את עשיית הטוב והישר בעיני אלוהים ואדם על פני הדאגה לכבודו ולשאיפותיו.

כך הצליח יוסף לנתק את עצמו ממעגל החטא ועונשו. מבית האסורים יעלה הוא מעלה עד למרכבת המשנה. חלומותיו עתידיים להתגשם במלואם. אורו של משיח בן יוסף החל לנצנץ.

"וחוטא ילכד בה"

אמנון בן דוד נקלע אף הוא למעגל החטא. מבכורו של דוד מצפה המקרא שינהג כיוסף בשעתו, שניתק את עצמו מהמעגל. על אף שנגזרה הגזרה על בית דוד - עדיין הרשות נתונה בידי אמנון לבחור בין טוב לרע. אולם תחת לנהוג כיוסף, נוהג הוא כאשת פוטיפר, וגרוע ממנה.

אם לאשת פוטיפר זימנה ההשגחה סיטואציה שבה נותרה היא ביחידות עם יוסף, הרי שאמנון נאלץ ליצור סיטואציה כזו בעצמו. מסתבר, שאמנון התקשה מאד לחשוב על רעיון כלשהו, והדבר הדיר שינה מעיניו. לעזרתו בא רעהו יונדב, "איש חכם מאוד", שבחכמתו שם לב לפניו הנפולים של אמנון, והציע לו תכנית מיוחדת במינה. שלושה יתרונות לתכניתו של יונדב:

24. רש"י מביא בהקשר זה את דברי חז"ל (בבלי סנהדרין נז ע"א) - "בני נח נצטוו על העריות".
25. ברור, כי יד ההשגחה סיבבה סיטואציה זו, שהובילה להגשמת התוכנית האלוהית, שהרי בעקבות אירוע זה נתגלגל יוסף לבית האסורים, ומשם מצא את דרכו אל בית פרעה. חז"ל (בראשית רבה פרשה פז יא; מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1071) העלו הסברים שונים כיצד "אפשר ביתו של האיש משתייר בלא איש", ובעקבותיהם הלכו רש"י ורמב"ן.

- א. התחזותו של אמנון לחולה מסירה את החשדות ממנו, שכן מי יעלה בדעתו כי בראשו של חולה תשוש כוח מתרוצצות מחשבות זימה?
- ב. הבקשה שתמר תבוא "ותברני²⁶ לחם" (כהצעת יונדב), או "ותלבב לעיני שתי לבבות" (כדברי אמנון לדוד),²⁷ מוזרה במידה רבה, ותתקבל בהבנה רק אם תיחשב כקפריזה של חולה.
- ג. שילובו של דוד בעניין ימנע מתמר כל אפשרות לסרב.

סביר להניח, שעצתו של יונדב הסתיימה בנקודה זו, ואף הוא לא העלה בדעתו את אשר עתיד אמנון לעשות.²⁸ אולם לאמנון אין מעצורים. אין הוא נענה לתחונניה²⁹ של תמר ולטענותיה ההגיוניות:³⁰ "ולא אבה לשמע בקולה ויחזק ממנה ויענה וישכב אתה"³¹ (פס' יד).

26. לשון "בריה" מיוחדת לספר שמואל, ומשמעותה החוזרת היא אכילה של אדם הנמצא במצוקה נפשית וגופנית: כך נאמר ביחס לדוד, הן לאחר מות אבנר ("ויבא כל העם להברות את דוד לחם" - שמ"ב ג', לה), והן בשעת צומו לפני מות הילד מבת שבע ("ולא ברה אתם לחם" - שמ"ב י"ב, יז).

27. שמא יש כאן רמז לפסוק "לבבתני אחתי כלה" (שיר השירים ד', ט).

28. כך טוען ש' בר אפרת (לעיל, הערה 1), ומוכיח זאת מהתנהגותו של יונדב בהמשך הפרשה, בתגובתו הקרירה על מות "רעו" אמנון - "אל יאמר אדני את כל הנערים בני המלך המיתו, כי אמנון לבדו מת, כי על פי אבשלום היתה שימה [שומה קרי] מיום ענתו את תמר אחתו, ועתה אל ישם אדני המלך אל לבו דבר לאמר כל בני המלך מתו כי אם [כתוב ולא קרי] אמנון לבדו מת" (פס' לב-ג). מפנה זה ביחסו של יונדב לאמנון יובן, אם אכן אמנון סטה מעצתו של יונדב, שביקש רק ליצור סיטואציה שבה יוכל אמנון לפנות אל תמר ולדבר על לבה (כפי שניסחה אשת פוטיפר לעשות בתחילה). לא מסתבר ש"איש חכם מאד" כיונדב יציע לאמנון לאנוס את תמר, מעשה שיגרום לשנאת אבשלום, ובסופו של דבר אכן הביא להריגת אמנון.

29. תמר חוזרת שלוש פעמים על המילה "אל" - "אל אחי אל תענני... אל תעשה את הנבלה הזאת".

30. שלוש טענות טוענת תמר:

א. "כי לא יעשה כן בישראל, אל תעשה את הנבלה הזאת" - הביטוי 'עשיית נבלה' בישראל מתייחס כמעט בכל מקום במקרא לחטאי עריות. לשון זו מזכירה במיוחד את מעשה אונס דינה (בראשית ל"ד, ז): "כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה". ועיין עוד דברים כ"ב, כא; שופטים כ', ו, י; ירמיה כ"ט, כג.

ב. "ואני אנה אוליך את חרפתי ואתה תהיה כאחד הנבלים בישראל" - כלומר, ייגרם נזק מהמעשה הן לאמנון והן לתמר. "חרפה" היא תוצאה של מעשה נבלה: "חרפת נבל אל תשימיני" (תהילים ל"ט, ט); "זכר חרפתך מני נבל כל היום" (תהילים ע"ד, כב); וייתכן שכן דורש הכתוב בדברי דוד לאחר מות נבל הכרמלי - "ברוך ה' אשר רב את ריב חרפתי מיד נבל" (שמ"א כ"ה, לט).

אולם בכך לא תמה רשעותו של אמנון: "וישנאה אמנון שנאה גדולה מאד כי גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה³² ויאמר לה אמנון קומי לכי" (פס' טו). תמר מנסה להעמיד את אמנון על חומרת מעשהו: "אל אודת הרעה הגדולה הזאת מאחרת אשר עשית עמי לשלחני" (פס' טז). שילוחה של תמר לאחר אונסה נוגד את חיוב האחריות שמטילה התורה על האונס:

כי ימצא איש נעך בתולה אשר לא ארשה ותפשה ושכב עמה ונמצאו. ונתן האיש השכב עמה לאבי הנעך חמשים כסף ולו תהיה לאשה תחת אשר ענה לא יוכל שלחה כל ימיו

(דברים כ"ב, כח-כט).

אם כבר נעשה מעשה נבלה, נדרשת לפחות מעושה המעשה האחריות שלא להפקיר את הנאנסת האומללה לגורלה. אולם אמנון - "ולא אבה לשמוע לה"³³.

בכך חמור מעשהו של אמנון הרבה יותר ממעשי דוד אביו. דוד, כנראה, בא אל בת שבע מרצונה החופשי³⁴ ואף על פי כן חש הוא אחריות כלפיה וכלפי וולדה. לאחר הודעתה של בת שבע - "הרה אנכי" ("א, ה), אין הוא מתנער מאחריותו, ואף

ג. הצעה אלטרנטיבית - "ועתה דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך" - על הצעה זו הרחבנו לעיל, הערה 17.

31. גם כאן אחז הכתוב בתיאור מפרשת דינה, ומשווה בין אמנון לבין שכס בן חמור: "ויקח אתה וישכב אתה ויענה" (בראשית ל"ד, ב). אולם בהמשך מתברר שאמנון גרוע אפילו משכס - עיין הערה 33.

32. המפרשים תמחו על שנאה גדולה זו שתקפה את אמנון, שנאה שאין לה אח ורע במקרא. רד"ק סבר שאכן אין אפשרות להסביר שנאה זו באופן טבעי, וקבע שהיא נבעה ממעורבות אלוהית, כדי לגרום לתמר להגיע לבית אבשלום, ולהביא את אבשלום לרצח אמנון - כחלק מעונשו של דוד. רלב"ג טען שהשנאה נגרמה בעקבות מאבקה של תמר באמנון (הנרמז במילים - "ויחזק ממנה"), והעלה אפשרות שתמר אף חירפה וגידפה את אמנון. אך על דרך הפשט נראה יותר כיוונו של ר"ד, כהמשך לדברי חז"ל (משנה אבות פ"ה מט"ז): "איזוהי אהבה התלויה בדבר? זו אהבת אמנון ותמר; בטל דבר - בטלה אהבה". אהבתו של אמנון, שכל כולה יסודה בתאוה יצרית, כאמור, הפכה לשנאה ברגע שתאוה זו באה על סיפוקה, וחומרת המעשה החלה טופחת על פניו של אמנון.

33. א. מדייק מלב"ם: על הצעתה של תמר לפני האונס, תגובת אמנון הייתה - "ולא אבה לשמע בקולה" (פס' יד); הווי אומר, שהוא שמע את דבריה, אך לא הסכים לקבלם. על בקשתה של תמר לאחר האונס - "ולא אבה לשמע לה" - אמנון סירב אפילו להקשיב. ב. בכך גרוע אמנון יותר משכס בן חמור, שלאחר אונס דינה ביקש לשאתה, והיה מוכן לשלם מחיר כבד בשביל כך.

34. במקרא לא נזכר שבת שבע ניסתה לסרב לדוד. בבבלי כתובות ט ע"א הועלו שתי דעות האם בת שבע הייתה אנוסה. גם בעניין זה הרחיב ר"י מדן במאמרו הנ"ל, עמ' 83-84, ואף לדעתו מפשטות הפסוקים נראה שהמעשה לא היה באונס.

שהוא מסתבך בניסיונו להעלים את מעשהו ומגיע בסופו של דבר להריגת אוריה, הרי שלפחות אחריות זו נזקפת לזכותו. בכך הלך דוד בעקבות יהודה אבי אביו, שעל הושטת החותמת, המטה והפתילים מצדה של תמר - "לאיש אשר אלה לו אנכי הרה" (בראשית ל"ח, כה), הודה ולא בוש לומר - "צדקה ממני".³⁵

אולם אמנון, כאמור, מסרב להכיר באחריותו ובגסות רוח הוא מצווה את משרתו - "שלחו נא את מעלי החוצה ונעל הדלת אחריה" (פס' יז). מעשה זה חורף את גורלו למיתה. מותו משלב, אם כן, שתי מגמות - הגשמת נבואת נתן: "לא תסור חרב מביתך עד עולם" (שמ"ב י"ב, י); ועונשו של אמנון עצמו.

הכול צפוי והרשות נתונה

מעבר למבנה הספרותי, מסתבר שהמקרא מבקש להעביר מסר משמעותי מתוך השוואה זו. יוסף ואמנון - שניהם פועלים תוך כדי יציאתה לפועל של תכנית אלוהית מוגדרת וקבועה מראש, ושאלת הידיעה והבחירה, שעמוקה מארץ מידה ורחבה מני ים, בוקעת ועולה מתוך שתי הפרשיות. האמנם מעשי האדם מצדיקים את השכר והעונש שעליהם, אם ממילא מהלכיהם הם חלק מתכניתו הקדומה של הקב"ה?

בהשוואה זו מבקש המקרא לקבוע את העיקרון, שלמים ינסחו הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ו ה"ה):

והלא כתוב בתורה 'ועבדום וענו אותם' - הרי גזר על המצריים לעשות רע? וכתוב 'וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ' - הרי גזר על ישראל לעבוד כוכבים ומזלות, ולמה נפרע מהן? לפי שלא גזר על איש פלוני הידוע שיהיה הוא הזונה,

35. קיימות השוואות משמעותיות בין סיפור אמנון לפרשת יהודה בבראשית ל"ח:

א. בראש ובראשונה, השם "תמר" - דמות האישה המרכזית בשתי הפרשות.

ב. "שבי אלמנה בית אביך" (בראשית ל"ח, יא) - "ותשב תמר ושוממה בית אבשלום" (שמ"ב י"ג, כ).

ג. "וינחם יהודה ויעל על גזי צאנו" (בראשית ל"ח, יב) - "ויהיו גזים לאבשלום בבעל חצור" (שמ"ב י"ג, כג).

ד. "וחירה רעה" (בראשית ל"ח, יב) - "ולאמנון רע ושמו יונדב" (שמ"ב י"ג, ג).

ה. "הבה נא אבוא אליך" (בראשית ל"ח, טז) - "בואי שכבי עמי" (שמ"ב י"ג, יא).

גם כאן, יהודה, ההולך אף הוא בדרך התשובה, זוכה ומזרעו קמה המלכות בישראל. כאחיו יוסף, מצליח אף הוא לנתק את עצמו ממעגל החטא והעונש, בזכות נטילת האחריות על מעשיו. ההשוואה הניגודית בין אמנון ליהודה, מקבילה אפוא להשוואה ליוסף. ועיין עוד במאמרו של ר"י מן הנזכר בהערה 11.

אלא כל אחד ואחד מאותן הזונים לעבוד כוכבים ומזלות אילו לא רצה לא היה
עובד ולא הודיעו הבורא אלא מנהגו של עולם.

אכן, נגזרו תלאות על בני יעקב, וגזרת המוות תלויה כנגד בית דוד. אף על פי כן,
הרשות נתונה בידי כל אחד לעשות הטוב או הרע בעיני ה', וקורא הדורות מראש
ידע כיצד לנווט את דרכי ההיסטוריה. יוסף, וכמוהו אחיו יהודה, ידעו לעצור בעוד
מועד, לצאת מעולם של חטא לעולם של תשובה, ולהנהיג את אחיהם ובניהם עד
עולם. אמנון, שהלך בעצת יצרו, ולא די שלא תיקן אלא הוסיף על חטאי אביו, זכרו
אבד מני ארץ, לא נין ולא נכד בעמו, ואין שריד במגוריו.